

PARAULA DE DÉU I SAVIESA: Sv 18,14-16

per Salvador PIÉ I NINOT

Facultat de Teologia de Catalunya. Barcelona

En el nostre estudi sobre la Paraula de Déu en els llibres sapiencials, publicat fa més de tres lustres, subratllàvem que el text més significatiu de tot el llibre de la Saviesa [= Sv], i fins i tot de la literatura sapiencial, referit a la Paraula de Déu era el del cap. 18,14-16¹, que diu el següent:

- 14 ήσύχου γάρ σιγής περιεχούσης τὰ πάντα
καὶ νυκτὸς ἐν ἰδίῳ τάχει μεσαζούσης
- 15 ὁ παντοδύναμος σου λόγος ἀπ' οὐρανῶν ἐκ θρόνων βασιλείων
ἀπότομος πολεμιστῆς εἰς μέσον τῆς ὀλεθρίας ἡλατο γῆς
- 16 ξίφος δὲ τὴν ἀνυπόκριτον ἐπιταγὴν σου φέρων
καὶ στὰς ἐπλήρωσεν τὰ πάντα θανάτου
καὶ οὐρανοῦ μὲν ἤπτετο, βεβήκει δὲ ἐπὶ γῆς.
- 14 Un silenci tranquil ho embolcallava tot
i la nit tocava a la meitat de la seva cursa;
- 15 llavors la teva paraula totpoderosa, deixant els cels i el tron reial,
es llançà com un guerrer decidit al mig de la terra d'extermini;
- 16 portava com a espasa esmolada el teu decret irrevocable,
i dreta allí ho va omplir tot de mort,
tocant el cel i trepitjant la terra.

En efecte, la majoria de comentaristes han vist en aquests versets una descripció de la Paraula que assoleix un caràcter personal independent i poderós de gran força, i això de tal manera, que alguns han parlat d'una vertadera hipòstasi. Així, ja W. Bousset-H. Gressmann (1926)², J. Fitchner (1938)³ L. Dürr (1938)⁴ i H. Ring-

1. *La Palabra de Dios en los Libros Sapienciales*, Barcelona 1972, p. 273.

2. *Die Religion des Judentums im späthellenistischen Zeitalter*, Tübingen 1926, p. 347.

3. *Weisheit Salomos*, Tübingen 1938, p. 65.

4. *Die Wertung des göttlichen Wortes im Alten Testament und im Antiken Orient*, Leipzig 1938, pp. 125s, que influencià llargament el clàssic treball de W. F. Albright, *De la Edad de Piedra al Cristianismo*, Santander 1959, pp. 160-292.

gren (1948)⁵, esdevingueren capdavanters d'aquesta visió que va sintetitzar i rellançar més tardanament G. Pleifer (1967)⁶. Amb tot, poc després, dos autors rellevants, davant la varietat de sentits del concepte d'hipòstasi i la consegüent ambigüïtat que això comportava, van optar, sia per una clarificació en la línia de la «personificació doctrinal o reveladora», així C. Larcher (1969)⁷, sia per prescindir de l'ús d'aquest concepte com G. von Rad (1970)⁸. Els comentaristes sovint usaran de diverses formes l'expressió «personificació», tal com J. Geyer (1963)⁹, E. G. Clarke (1973)¹⁰, D. Winston (1979)¹¹, R. M. Díaz (1982)¹², J. M. Reese (1983)¹³, G. W. E. Nickelsburg-M. E. Stone (1983)¹⁴, M. Gilbert (1986)¹⁵, M. Priotto (1987)¹⁶, o una expressió més genèrica, tal com «figura», en L. Alonso Schökel (1974)¹⁷, o «identificació amb la sentència divina», en la TOB (1975)¹⁸.

Ara bé, aquest text s'inclou dins un ampli gènere i estructura literària que val la pena de posar en relleu. En efecte, la recerca exegètica dels primers anys d'aquest segle es va centrar en diversos casos sobre la pluralitat d'autors: així, W. Weber (1904)¹⁹, E. Gärtner (1912)²⁰, S. Holmes (1913)²¹, F. Focke (1913)²². Amb tot, la majoria de comentaristes —ja des del clàssic C. L. W. Grim (1860)²³— han apuntat a una unitat d'autor confirmada i ben articulada, que ha trobat el punt de referència ineludible en la recent investigació del detallat i precís estudi de C. Larcher (1983)²⁴, el qual afirma que es tractaria d'una composició escalonada en el temps, però obra d'un únic autor. D'altra banda, sobre la datació d'aquest llibre

5. *Word and Wisdom*, Lund 1947, p. 159.

6. *Ursprung und Wesen der Hypostasenvorstellungen im Judentum*, Stuttgart 1967, p. 44.

7. *Études sur le Livre de la Sagesse*, Paris 1969, pp. 398-414, de forma similar en el seu pòstum, *Le Livre de la Sagesse ou La Sagesse de Salomon III*, Paris 1985, pp. 1013-1022.

8. *La sabiduría en Israel (1970)*, Madrid 1973, pp. 192s, n° 3.

9. *The Wisdom of Solomon* (Torch Bible Paperbacks), London 1963, p. 125: «The WORD is personified, as had already happened in the OT.»

10. *The Wisdom of Solomon* (The Cambridge Bible Commentary), Cambridge 1973, pp. 120-120: «poetic personification» (p. 121).

11. *The Wisdom of Solomon* (The Anchor Bible 43), New York 1979, pp. 317s; a p. 34, es refereix a la «Sophia...as a divine hypostasis»:

12. *Saviesa* (Bíblia de Montserrat 12), Montserrat 1982, p. 153: «personificada».

13. *The Book of Wisdom* (O. T. Message 20), Wilmington 1983, p. 191: «personified».

14. *Faith and Piety in Early Judaism*, Philadelphia 1983, pp. 203-231.224: «personified».

15. *Sagesse de Salomon*, dins *DBS XI* (1986) 58-119.108, on segueix Larcher.

16. *La prima Pasqua in Sap 18,5-25. Riletura e attualizzazione*, Bologna 1987, que opta ni per una pura personificació poètica ni per una hipòstasi, sinó per la personificació de la voluntat divina (p. 231).

17. *Eclesiastés y Sabiduría*, Madrid 1974, p. 199: «figura impresionante».

18. *Ancien Testament*, Paris 1975, p. 2099: «s'identifie... avec la sentence divine».

19. *Die Komposition der Weisheit Salomos*, dins *ZWT* 47 (1904) 145-169.

20. *Komposition und Wortwahl des Buches Weisheit*, Berlin 1912.

21. *The Wisdom of Solomon*: R. H. CHARLES (ed.), *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament in English I*, Oxford 1913, pp. 518-568.

22. *Die Entstehung der Weisheit Salomos*, Göttingen 1913.

23. *Das Buch der Weisheit*, Leipzig 1860.

24. *Le livre de la Sagesse ou La Sagesse de Salomon I*, Paris 1983, pp. 95-119; on es troba alhora el major elenc bibliogràfic sobre aquest llibre fins a 1982, obra de M. Gilbert (pp. 11-48).

es constata una tendència actual a rebaixar-la, sia a la segona meitat del s. I aC —així, la segona edició de la Bíblia de Jerusalem i la TOB—, i més precisament, després de l'any 30 aC, sota el regne d'August —així, C. Larcher i M. Gilbert—, o a la fi del mateix s. I aC —així A. Jauber²⁵—; sia en el s. I pC —així, L. Alonso Schökel²⁶, i més detalladament G. Scarpat²⁷, seguit per D. Winston, que el situen sota el regne de Calígula [37-41 pC].

És el gènere literari el que ha suscitat més recerques en aquests anys. Així, l'estudi capdavanter sobre la influència hel·lenística en Sv de J. M. Reese conclou que el llibre pertany al conegut gènere literari del «lógos protreptikós», que consisteix no en un tractat formal sobre aspectes abstractes de la filosofia, sinó en una crida a seguir la filosofia com a norma de vida. A l'interior d'aquest gènere se'n troben tres de particulars que corresponen a les diferents parts del llibre: la «diatriba» (1,1-6.11.17-20; 11,15-15,19), la «aporia» (6,12-26; 6,21-10,21) i la «synkrisis» (11,1-14; 16,1-19,22)²⁸. D'aquesta opinió són M. Delcor²⁹, M. Conti³⁰ i D. Winston³¹.

Alonso Schökel, en canvi, sosté que Saviesa és un tractat de teologia política, és a dir, un tractat «sobre la justicia en el gobierno, con argumentación teológica y orientación doctrinal. Ni manual práctico ni tratado profano»³². Seguint aquest camí, S. Bretón i L. Vilchez han aprofundit aquesta proposta qualificada com a nova en situar el binomi justícia-injustícia com a tema central del llibre de la Saviesa³³.

C. Larcher, pel seu cantó, parla de gèneres literaris diversos en les tres grans seccions del llibre³⁴. P. Beauchamp i, especialment, M. Gilbert han proposat un denominador comú: el gènere epidíctic³⁵. Es tracta d'una forma literària ampla de

25. *La notion d'alliance dans le Judaïsme*, Paris 1963, p. 350.

26. *Sabiduría* 76: «el tiempo de Cristo o algún decenio antes».

27. *Ancora sull'autore del libro della Sapienza* dins *RivBiblt* 15 (1967) 174s, i de nou *Ancora sulla data di composizione della «Sapientia Salomonis»*, dins *Ibid.* 36 (1988) 363-375, i *Una speranza piena di immortalità*, dins *ibid.* 36 (1988) 487-494.487.

28. *Hellenistic Influence on the Book of Wisdom and its Consequences*, Roma 1970, pp. 90-121; de forma similar en el seu recent *The Book of Wisdom* 14s.

29. En el seu comentari a H. CAZELLES (ed.), *Introduction critique à l'Ancien Testament II*, Paris 1973, pp. 721s.

30. *Sapienza* (Nuovissima versione della Bibbia XXII), Roma 1975, pp. 16s.

31. *The Wisdom* 18-20; una precisa història de la investigació sobre Sv que va des del segle passat fins a l'obra de Winston (1979), pot veure's en B. J. LILLIE, *A History of the Scholarship on the Wisdom of Solomon from the Nineteenth Century to our Time* (Diss. Hebrew Union College-Ohio), Ann Arbor 1982, 307 pp.

32. *Sabiduría* 73; també en *Nueva Biblia Española*, Madrid 1975, p. 1458.

33. BRETÓN, *¿Libro de la Sabiduría o libro de la justicia?*, dins *Cuadernos Bíblicos* 1 (1978) 77-104; VILCHEZ, *El binomio justicia-injusticia en el Libro de la Sabiduría*, dins *Cuadernos Bíblicos* 7 (1981) 1-16, aquesta proposta ja l'insinuava en el seu comentari, *Sabiduría: AA.VV., La Sagrada Escritura A.T. IV (BAC)*, Madrid 1969, pp. 621-783.

34. *Sagesse* I 109-114.

35. BEAUCHAMP, *Épouser la Sagesse —ou n'épouser qu'elle? Une énigme du Livre de la Sagesse*: M. GILBERT (ed.), *La Sagesse de l'Ancien Testament*, Louvain 1979, pp. 358s.; GILBERT, dins *DBS* XI 77-87 (*Le genre littéraire*), i *Wisdom Literature*: M. E. STONE (ed.), *Jewish Writings of the Second Temple Period*, Assen-Philadelphia 1984, pp. 301-313.

«demostració» [= ἐπίδειξις] i del seu derivat, l'encomi demostratiu o elogi calorós, propi de l'escola i reservat a la joventut. El seu fi principal és desvetllar una virtut en el qui escolta o d'atraure'l vers una escola de filosofia o de saviesa, ja que, com diu Aristòtil, «el gènere "epidíctic" té la seva força més a partir de l'estil que del pensament» (*Ret.* 3,1,7). Aquesta proposta, confirmada i aprofundida per una important monografia de P. Bizzeti³⁶, té l'avantatge d'ampliar la perspectiva del gènere literari i així fa possible una visió més unitària de l'estructura del llibre en quatre parts: exordi (1,1-6,21), elogi (6,22-9,18), «synkrisis» (10,1-19,9) i epíleg (19,10-22)³⁷.

Tot i les similituds amb el gènere literari epidíctic cal tenir presents les diferències que té amb el seu ús en Sv. En efecte, aquesta prové essencialment d'una visió religiosa, ja que tot aquest elogi demostratiu rau en la pregària, tal com ho manifesta el capítol central de Sv 9³⁸. D'altra banda, en Sv 10-19, la història és vista com una obra de salvació obrada per Déu en favor del seu poble; per això el diàleg es fa directament amb Déu³⁹. Donat que el text que examinem se situa en aquest darrer bloc, examinem amb detall el seu gènere literari.

Sv 10-19: gènere literari concret i estructura

Tots aquests capítols en díptic han estat considerats com un midrash. Així ja E. Osty ho subratllà breument en la primera edició de la Bíblia de Jerusalem (1950) com «un excelente ejemplo de aquella exégesis midrásica que cultivarán los rabinos»⁴⁰. Fou G. Camps qui en féu un estudi esdevingut paradigmàtic⁴¹. Posteriorment s'hi han situat R. Bloch⁴², R. T. Siebeneck⁴³, A. G. Wright⁴⁴, C. Larcher⁴⁵, J. R. Busto Saiz⁴⁶, G. Ravasi⁴⁷ i M. Taradach⁴⁸. Alguns autors, tot i estar fonamentalment d'acord amb aquesta qualificació, es pregunten si es pot considerar el

36. *Il Libro della Sapienza. Struttura e genere letterario*, Brescia 1984, 193 pp.; fidel a aquesta visió és la introducció de F. FIORAZZI, *Sapienza: AA.VV., Il Messaggio della Salvezza 5*, Torino 1985, pp. 120-155,123.

37. Cf. el nostre butlletí bibliogràfic, *La Literatura Sapiencial Bíblica: Una actualidad bibliográfica creciente*, dins *Actualidad Bibliográfica* 44 (1985) 202-211; 46 (1986) 163-173, especialment, sobre Sv, pp. 163-170.

38. GILBERT, *La structure de la prière de Salomon (Sg 9)*, dins *Bib* 51 (1970) 301-331.

39. GILBERT, *L'adresse à Dieu dans l'anamnèse hymnique de l'exode (Sg 10-19)*; *El Misterio de la Palabra* (Homenaje al prof. I. Alonso Schökel), Madrid 1983, pp. 207-225; també les nostres observacions analitzant Sv 19,6.18 en *Una hermenèutica del signe al llibre de la Saviesa de Salomó*, dins *Quèstions de Vida Cristiana* 61 (1972) 115-118.

40. Segons la versió castellana posterior, Bilbao 1975, p. 926.

41. *Midras sobre la història de les plagues (Ex 1-12)*: R. M. DÍAZ (ed.), *Miscellanea Biblica B. Ubach*, Montserrat 1953, pp. 97-114: «des del capítol 10 fins a la fi és un midras típic» (p. 97).

42. *Midrash*, dins *DBS V* (1957) 1263-1281.1274: tot Sv és un «midrash».

43. *The Midrash of Wisdom 10-19*, dins *CBQ* 22 (1960) 176-182.

44. *The Literary Genre Midrash*, Staten Island 1967, pp. 106-110 (= *CBQ* 28 [1966] 105-138.415-457).

45. *Études* 103: en tot Sv es troba la «même forme d'exégèse libre ou midrashique».

46. *La intención del Midras del Libro de la Sabiduría sobre el Éxodo*: D. MUÑOZ LEÓN (ed.), *Sal-*

midrash en si com un gènere literari específic; així R. Le Déaut⁴⁹, A. Díez Macho⁵⁰ i, referit específicament a Sv, els citats M. Gilbert i P. Guzzetti. Sobre aquesta problemàtica poden veure's dues obres recents que opten diversament: així, D. Muñoz León, en un extens i important estudi sobre «Los caminos y sentidos de la Palabra divina en la Escritura», prefereix parlar de «Derás», i escriu: «nuestra opción por este último término tiene como finalidad evitar la fuente de confusión creada con el múltiple uso del término Midrash»⁵¹; en canvi, M. Taradach es reafirma en l'expressió «midrash» entesa no com a gènere literari sinó com a forma ampla de procediment exegetico-hermenèutic propi del judaisme antic, i conclou: «cada cop que, després de l'exegesi del text bíblic, ens fem la pregunta: què diu el text a l'home del segle XX? i que l'interpretem (hermenèutica) en el nostre context sòcio-cultural, "fem midrash"»⁵².

Aquests capítols s'inicien amb una introducció, el cap. 10, que es presenta com una nomenclatura semblant particularment d'un text sapiencial ben característic com és Sir 44-49⁵³, i que es desplega en 1Ma 2,51-64, i també en He 11. Aquest capítol, a més, acaba amb una referència a la pregària en 10,20, essent aquest mateix verset la primera branca d'una gran inclusió amb 19,9, ja que en ambdós llocs es llegeix el vocatiu κύριε i el verb αἰνέω (únics usos d'aquest verb en Sv). L'estructura general dels capítols següents 11-19 pot veure's formada ja sigui per set, o cinc, díptics, o antítesis successives (partidaris de set: Grimm, Heinisch, Stein, Heinemann, Wright, Larcher, Gilbert, Ravasi...; partidaris de cinc: Focke, Kuhn, Fichtner, Osty, Reese, Busto Saiz...)⁵⁴. Aquesta doble estructura ve motivada per

vación en la Palabra. *Targum-Derash-Berith*. En memoria del prof. A. Díez Macho, Madrid 1986, pp. 65-78.

47. *Sapienza (Libro)*: P. ROSSANO-G. RAVASI-A. GIRLANDA (edd.), *Nuovo Dizionario di Teologia Biblica*, Milano 1988, pp. 1442-1447, titula aquests capítols: «Il grande "midras" sull'Esodo (cc. 10-19)» (p. 1445).

48. *El Midrash*, Barcelona 1989, pp. 31-38.

49. *À propos d'une définition du midrash*, dins *Bib* 50 (1969) 395-413, crític envers Wright i favorable a la comprensió del midrash com a actitud exegetica.

50. *El Targum*, Madrid 1982, p. 13, distingeix entre Midrash amb majúscula i minúscula.

51. *Derás I: Derás targúmico y Derás neotestamentario*, Madrid 1987, 718 pp.; en concret, p. 23, amb extensa documentació bibliogràfica actualitzada sobre el tema.

52. *Midrash* 40s, on s'adhereix plenament a R. BLOCH, dins *DBS* V (1957) 1266.1263-1281.

53. Cf. l'atenta anàlisi de la monografia de B. L. MACK, *Wisdom and the Hebrew Epic. Ben Sira's Hymn in Praise of the Fathers*, Chicago 1985, on els compara a les conclusions (p. 186); sobre l'«status quaestionis» més genèric d'aquest llibre: cf. M. GILBERT, *L'Ecclésiastique: Quel texte? Quelle autorité?*, dins *RB* 94 (1987) 233-250.

54. Heus ací la comparança de les dues distribucions:

I 1:	XI 6-14	
II	XI 15-XVI 14:	XI 15
		XI 15-XII 27; XIII-XV
	2:	XVI 1-4
	3:	XVI 5-14
III 4:	XVI 15-29	
IV 5:	XVII 1-XVIII 4:	
V 6:		XVIII 6-25
7:		XIX 1-9

la diferent apreciació que es fa de 16,5-15 i 18,20-25, ja que es poden considerar aquests dos passatges com a digressions, o com a addicions a un esquema més simple, per bé que en l'estadi actual del text ambdós aporten elements suplementaris de comparació⁵⁵.

Sv 18,14-16

a) Estructura literària

Aquest text es troba en el díptic sisè —18,6-25—, on s'oposa a la mort dels primogènits dels egipcis (18,6-19) la intercessió d'Aaron que, en el desert, aturà l'exterminador (18,20-25). La descripció de la nit mortal per a l'Egipte es fa en tres pàgines: la Pasqua dels hebreus (18,6-9)⁵⁶, la lamentació dels egipcis davant la mort dels primogènits (18,10-13) i la descripció de la Paraula enmig de la nit que, llançada des del cel, va sembrar la mort en els egipcis, on s'inclou el nostre text (18,14-19). Una anàlisi més detallada de tot aquest capítol ens porta indicacions útils de cara a l'estructura, ja que se situa a l'interior dels capítols 16-19, en els quals 18,1-4 apareix com a centre d'una estructura convergent a partir de l'expressió $\phi\omega\varsigma$, que així contrasta amb les quatre mencions de la nit, dues de prèvies, 17,5.14, i dues de posteriors, de la qual el nostre text és la darrera, 18,6.14⁵⁷. D'altra banda, el nostre text dels vv. 14-16 presenta una estructura binària en relació amb els vv. 17-19, ja subratllada per sant Bonaventura en comentar: «Postquam determinavit de afflictione vigilantium pro morte primogenitorum, hic agit de afflictione dormientium; et primo tangitur afflictionis causa; secundo, poena»⁵⁸.

L'anàlisi literària de 18,14-16 ens presenta, a més, alguns elements d'estructura ben suggerents:

περιεχούσης τὰ πάντα	14a
(ὁ παντο-δύναμος...)	15a
οὐρανῶν... γῆς	15ab
ἐπλήρωσεν τὰ πάντα θανάτου	16b
οὐρανοῦ... γῆς	16c

Al centre hi ha l'expressió $\epsilon\pi\lambda\eta\rho\omega\sigma\epsilon\nu\ \tau\grave{\alpha}\ \pi\acute{\alpha}\nu\tau\alpha\ \theta\alpha\nu\acute{\alpha}\tau\omicron\upsilon$ que posa en relleu la seva dimensió còsmica per raó de la doble menció del binomi cel-terra, que precedeix i segueix l'expressió. D'altra banda, se subratlla el dramatisme del $\tau\grave{\alpha}\ \pi\acute{\alpha}\nu\tau\alpha$,

55. Segons observa acuradament LARCHER, *La Sagesse* I 121, n. 263.

56. Cf. l'anàlisi d'aquests versets en M. GILBERT, *La Nuit Pascale*. Sg 18,6-9. Assemblées du Seigneur 50, Paris 1974, pp. 52-57.

57. BIZZETI, *Sapienza* 100-104, on a més anota la significativa proporció numèrica dels versets: 17,1-15 = 38 estics, 15 versos; 18,5-19 = 38 estics, 15 versos; 17,16-21 = 19 estics, 6 versos; 18,20-25 = 20 estics, 6 versos (p. 104).

58. *Commentarius in Librum Sapientiae (Opera omnia VI, Quarachi 1893)*, p. 224.

primer embolcallat en el silenci de la nit, clarament accentuat per l'al·literació dels primers mots que precedeixen la seva referència al v. 14⁵⁹, i després vist dramàticament per la mort que ho omple tot amb dimensions còsmiques. El pas del τὰ πάντα inicial al final és donat pel παντο-δύναμος λόγος (v. 15), vertader pern de tot el text⁶⁰.

b) Teologia

La presentació teològica del λόγος és clara especialment per l'ús de l'adjectiu παντο-δύναμος, típic del grec tardà i que apareix per primer cop en Sv, en tres textos⁶¹. En Sv 7,23 referit a l'Esperit ple de Saviesa que regeix tot l'univers. En Sv 11,17 és la mà omnipotent de Déu que castiga immediatament els egipcis, en un context similar al nostre text. Alhora la dimensió teològica es manifesta amb l'ús de l'expressió ἀπ' οὐρανῶν que n'indica el lloc d'origen, tal com en Sv 9,10.16, referit a la saviesa, del qual és un «flashback»⁶². Finalment, cal anotar també la fórmula següent: ἐκ θρόνων βασιλείων, que és un plural d'excel·lència com en Sv 9,4 i Dn 7,9, referit a Déu. Totes aquestes indicacions ens posen en relleu la descripció clarament teològica del «Lògos» en Sv 18,15, ja que se li atribueixen qualitats divines i se situa en paral·lelisme amb la Saviesa.

D'on sorgeix aquesta perspectiva teològica del «lògos» en el context de la tradició? Ens centrarem en tres fonts: primer, en el rerefons lexicogràfic, i després, en les tradicions veterotestamentària i targúmica. Sobre la lexicografia de la paraula és clàssica l'afirmació de la doble arrel que es troba en l'hebreu «DABAR» i que porta al següent significat: «el rerefons d'una cosa (el seu valor noètic) és projectat cap a fora (el seu valor dinàmic) pel “dabar”»⁶³. Amb tot, G. Gerleman ha observat que «hasta el momento no se ha hallado una etimología convincente de “dabar”»⁶⁴. Els avenços recents més significatius són els referents al fons aportat a «dabar» per la llengua denominada convencionalment «ebraïta», que pertany al semític nord-occidental i és testimoniada per unes tauletes d'argila datables entre els anys 2440 i el 2250 abans de Crist, posats en relleu de forma especial per M.

59. L'al·literació és perceptible en ἡσύχου γὰρ σιγῆς περιεχοῦσης, cf., el comentari de FOCKE, *Die Entstehung* 65.

60. Cf. les detallades observacions de PRIOTTO, *La prima Pasqua* 120-122.

61. REESE, *Hellenistic Influence* 11, observa que posteriorment apareix en Plotí; a dins *The Book of Wisdom*, p. 87, anota que és «a favorite compound of the Sage; in fact one that he seems to have coined (see 11,17; 18,15)».

62. Segons observa justament REESE, *Hellenistic Influence* 137.

63. Aquesta és la síntesi que presentàvem en la nostra tesi, *La Palabra de Dios* 38, resumint la investigació fins a 1971; cf. W. BAUMGARTNER, *Hebräisches und Aramäisches Lexikon zum Alten Testament I* (3KBL), Leiden 1967, pp. 202s; també en aquesta línia escriu B. KLAPPERT: «de esta doble estructura de “dabar”, por la que significa “palabra” y “cosa”, se sigue que en la palabra siempre se contiene algo de la cosa, y que la cosa es accesible siempre sólo por la palabra, con lo cual ésta no puede ser separada de su contenido, ni el contenido lo puede ser de la palabra» (AA.VV., *Diccionario Teológico del Nuevo Testamento III* [1971], Salamanca ²1986, p. 255).

64. En el seu article dins E. JENNI-C. WESTERMANN (edd.), *Diccionario Teológico manual del Antiguo Testamento I*, Madrid 1978, cc. 614-627.615; una síntesi d'aquest article es troba en A. CRUELLES, *El «dbr» en Jeremias*, Barcelona 1986, pp. 18-21.

Dahood⁶⁵ i G. Pettinato⁶⁶. Ha sintetitzat els resultats E. Zurro en una breu i substantiva monografia sobre el tema, on constata la comuna identificació de l'expressió eblaïta del tercer mil·lenni abans de Crist. «Temple de la Paraula» [= *é-da-bar^{ki}*]⁶⁷ amb el Verb divinitzat⁶⁸.

Sobre la tradició veterotestamentària de la teologia de la paraula cal recordar que els especialistes actualment estan d'acord a afirmar que és a partir de l'exili que es realitzà un aprofundiment teològic cada cop més continu del seu significat. Els estudis primerencs d'O. Procksch en el *TWNT* IV (1942) 90-100 ja ho preannunciaven en situar el seu origen a partir de la revelació profètica; en canvi, ho matisà A. Robert en *DBS* V (1952) 442-465, partidari de l'origen sapiencial de la teologia de la Paraula en la nostra tesi doctoral (1972)⁶⁹, partint de diversos indicis assenyalats per W. F. Albright⁷⁰, J. P. Audet⁷¹ i R. E. Murphy⁷². Els estudis posteriors sobre aquesta temàtica, tal com l'extens de J. Bergman-H. Lutzmann-W. H. Schmidt en el *TWAT* II (1978)⁷³, així com el divulgatiu de B. Corsani del *Nuovo Dizionario di Teologia Biblica* (1988)⁷⁴, no han suggerit nous elements sobre aquest punt.

En canvi, quant a la tradició targúmica tenim noves conclusions recents ben sintetitzades per les àmplies monografies de D. Muñoz, que conclou així: «En 18,14-16 la Palabra es presentada como un invencible guerrero. Sin duda tenemos un texto esencialmente poético. Pero son muchos los rasgos que hacen sospechar un parentesco con la mentalidad targúmica: la media noche, Dios en el cielo que es su trono real, el descenso de la Palabra, la descripción de su acción punitiva. Se trata de un testimonio más de la concepción común en el siglo primero acerca de la actuación salvífica y punitiva por medio de la Palabra»⁷⁵. Més recentment ha constatat amb força: «Palabra creadora, reveladora y salvadora y Presencia de la

65. *Ugaritische-Forschungen* 1 (1969) 32-34; *Biblica* 62 (1981) 127; *Oriens Antiquus* 20 (1981) 193.

66. *Ebla. Un impero inciso nell'argilla*, Milano 1979, pp. 69.262; AA.VV., *La lingua di Ebla. Atti del convegno internazionale, Napoli 21-23 aprile 1980*, Napoli 1981, p. 275; *Testi Amministrativi della Biblioteca L.2769. Parte I*, Napoli 1980, pp. 207.213.

67. G. PETTINATO, *Catalogo dei testi cuneiformi di Tell Mardikh-Ebla*, Napoli 1979, n.º. 6523.

68. *La voz y la palabra: V. COLLADO-E. ZURRO* (edd.), *El Misterio de la Palabra*, pp. 23-39.

69. *La Palabra de Dios* 237-242; cf. els judicis positius de L. SABOURIN, *Biblical Theology Bulletin* 3 (1973) 229s; J. L. VESCO: *Revue Thomiste* 73 (1973) 436s; J. COPPENS: *ETL* 50 (1974) 98s; R. SIVATTE: *Actualidad Bibliográfica* 21 (1974) 104; J.-C. MARGOT: *Revue de Théologie et de Philosophie* I (1976) 52-55; E. BOSCH: *RCatT* III (1978) 207-209.

70. *De la Edad de Piedra al Cristianismo* 160.292.

71. *Origines comparées de la double tradition de la loi et la sagesse dans le proche orient-ancien*: AA.VV., *International Congress of Orientalists I*, Moscow 1960, pp. 352-357.

72. *Assumptions and Problems in Old Testament Wisdom Research*, dins *CBQ* 29 (1967) 407-418; *Introducción a la literatura sapiencial: Comentario Bíblico San Jerónimo II*, Madrid 1971, pp. 395s (§ 28:11s), i de nou més recentment en *Wisdom Literature*, Gran Rapids 1981, pp.6-9; *Hebrew Wisdom*, dins *Journal of the American Oriental Society* 101 (1981) 21-34.24s.26; *Wisdom Literature and Psalms*, Nashville 1983, pp. 17-21.

73. G. J. BOTTERWECK-H. RINGGREN (edd.), Stuttgart 1978, *sub voce*.

74. P. ROSSANO-G. RAVASI-A. GIRLANDA (edd.), Milano 1988, *sub voce*.

75. *La tradición bíblica sobre la Palabra: Palabra y Gloria*, Madrid 1983, pp. 35-139.

Gloria (o de la Shekiná) son dos pilars de la teología targúmica»⁷⁶. Aquestes observacions ja posen en relleu les similituds entre Sv i la tradició targúmica, especialment pel que fa a la punició dels egipcis i a la salvació dels hebreus. En ambdós textos la dada fonamental és donada pel paper absolutament primari de la Paraula. Aquesta, en efecte, apareix com a bàsica en la tradició targúmica i central en el nostre text, i possibilita així la comprensió del seu caràcter de *Paraula vivent*.

c) Conclusió

En aquest text «midràshic», doncs, la mort dels primogènits dels egipcis atribuïda directament a Déu per Ex 11,4; 12,12.23.27.29, acompanyat de l'exterminador, en Ex 12,23, es converteix en obra de la Paraula divina. Ella executa els judicis segons Is 11,4; 55,11; Jr 23,29; Os 6,5, inspirant-se en 1Cr 21,15-27. El conjunt assumeix una significació apocalíptica i la Paraula prefigura la seva segona vinguda en la línia de 1Te 5,2-4 i Ap 19,11-2. En aquest context s'entén que fos usat des d'antic en l'introit de la Missa de Nadal com a introducció a la celebració del λόγος σὰρξ ἐγένετο (Jn 1,14)⁷⁷, encara que el rerefons s'adequaria millor a la litúrgia de la Pasqua (cf. *Homilia sobre la Pasqua* de Melitó de Sardes⁷⁸).

És clar per part d'aquest text com el λόγος personifica la voluntat divina i en aquest sentit el llibre de Sv representa un avenç i parteix d'aquí d'una exegesi de l'Èxode lligada particularment a la tradició judaica⁷⁹, que de forma rellevant en algunes tradicions targúmiques potencia la funció decisiva de la Paraula de Déu de clar rerefons «bíblico-targúmic»⁸⁰. Amb tot, la reflexió teològica del Pseudo-Salomó posseeix una originalitat pròpia, ja que mai anteriorment no s'havia subratllat amb tanta força la funció del ΛΟΓΟΣ en l'àmbit de la història de la salvació⁸¹. De segur que no és aliena a aquesta originalitat la perspectiva pròpia de Sv que manifesta un nou pont de diàleg amb el món hel·lenista i s'obre a una perspectiva teològico-històrica progressiva d'ampli abast, tant respecte a la literatura sapiencial anterior⁸² com en el seu camí vers el Nou Testament, on l'obra creadora i salvado-

76. Derás. *Los caminos y sentidos de la Palabra Divina en la Escritura I*, p. 151.

77. A. CABANISS, *Wisdom 18,14f: An Early Christmas Text*, dins *Vigiliae Christianae* X (1956) 97-102; J. HENNIG, *The Book of Wisdom in Liturgy*, dins *CBQ* 14 (1952) 233-236; A. OHLER, *Die Macht des göttlichen Wortes. Eine Meditation zu Weish 18,14-16*, dins *Bibel und Leben* XIV (1973) 271-275.

78. Cf. l'edició de M. TESTUZ, *Méliton de Sardes. Homélie sur la Pâque*, Paris 1960, i J. QUASTEN dins *LThK* 7 (1962) 258s. i dins *Patrología I*, Madrid 1961, pp. 231-237.

79. L'ús de tal paraula en els llibres pseudo-epigràfics és de 211 cops, amb particular relleu en el *Testament dels Patriarques* (51x) i en l'*Epístola d'Aristees* (27x); cf. A. M. DENIS, *Concordance Grecque des Pseudépigraphe d'Ancien Testament*, Louvain-la-Neuve 1987, pp. 50.521-523.

80. Cf. les decisives anàlisis de D. MUÑOZ LEÓN, *Dios-Palabra. Memra en los Targumim del Pentateuco*, Granada 1974, pp. 313-320, i el ja citat *Palabra y Gloria. Excursus en la Biblia y en la Literatura Intertestamentaria*, Madrid 1983.

81. D. H. KING, *Ideological Confluence in the Wisdom of Solomon* (Diss. Vanderbilt Univ.), Ann Arbor 1982, subratlla amb raó: «The autor of Wisdom became one of the first among Hebrew sapiencial writers to manipulate the "Heilsgeschichte" to achieve literary goals» (p. 268).

82. Cf. especialment en referència a Sir, A. A. Di LELLA, *Conservative and progressive theology: Sirach and Wisdom*, dins *CBQ* 28 (1966) 139-154 (= J. L. CRENSHAW [ed.], *Studies in Ancient Israelite*

ra de la Paraula de la Saviesa de Sv 18,14-16 es veu plenament acomplida en el ΛΟΓΟΣ⁸³.

El cristianisme primitiu, a través del significatiu testimoni d'Ignasi d'Antioquia, donarà un clar contingut cristològic a aquests versets tot afirmant: «Només hi ha un sol Déu, manifestat per Jesucrist el seu Fill que és la seva Paraula sortida del silenci» (λόγος ἀπὸ σιγῆς προελθών) (IMg 8,2)⁸⁴. En efecte, per a Ignasi en aquest context, la vinguda de Crist, la Paraula encarnada, trenca el silenci de Déu, ja que ha sortit del Pare (6,1; 7,2) i del silenci que ell observava (IEph 15,1), i així esdevé la boca sense mentida per mitjà de la qual ha parlat en veritat (IRom 8,2). En aquest sentit podem concloure aquesta anàlisi de Sv 18,14-16 com a paradigma de la relació entre Paraula de Déu i Saviesa, tot parafrasejant dues de les reflexions del mateix Dr. I. Gomà —a qui va dedicat cordialment aquest treball— sobre el Pròleg de Joan: «Reflejando textos sapienciales del Antiguo Testamento, (el prólogo) quiere dar a entender que Jesucristo es la verdadera y sustancial “Sabiduría de Dios”... En Jesucristo Hombre se nos transparenta el pensamiento y corazón de Dios. “Habla” su silencio, en el Pesebre como en la Cruz. Jesucristo glorificado sigue siendo Palabra en la historia⁸⁵».

Salvador PIÉ I NINOT

Duran i Bas, 9,3

08002 BARCELONA

Wisdom, New York 1976, pp. 401-416) i les anotacions del seu més recent *The Wisdom of Ben Sira* (AB 39), New York 1987, pp. 31-39. Té particular significació el tema de l'escatologia tal com el presenta Sv, cf. P. BEAUCHAMP, *Le salut corporel des justes et la conclusion du livre de la Sagesse*, dins *Bib 45* (1965) 491-526; *Ley Profetas Sabios*, Madrid 1977, pp. 123-128; P. GRELOT, *De la mort à la vie éternelle*, París 1971, pp. 187-199; cf. la panoràmica d'O. KWON, *The formation and development of Resurrection in Early Judaism* (Diss. New York Univ.), Ann Arbor 1984, pp. 210-225; també les nostres observacions generals en *La Resurrecció de Jesucrist: bibliografia i qüestions actuals*, dins *Butlletí de l'Associació Bíblica de Catalunya* 35 (1989) 19-28.24-27. Quant al significat per a un diàleg fe i cultura, cf. el suggerent AA.VV., *Fede e cultura dal libro della Sapienza*, Bologna 1987, 126 pp., amb presentació de L. Alonso-Schökel i articles de G. Ravasi, G. Colzani, G. Angelini, L. Verga i L. Pozzoli.

83. El text de Sv és vist com el seu rerefons en els comentaris següents: J. DUPONT, *Essais sur la christologie de saint Jean*, Bruges 1951, pp. 29-34; J. COMBLIN, *Le Christ dans l'Apocalypse*, París 1965, p. 82; M.-E. BOISMARD, *El prólogo de San Juan*, Madrid 1967, p. 152; A. FEUILLET, *El prólogo del cuarto evangelio*, Madrid 1971, pp. 207.228.233; R. E. BROWN, *El Evangelio según Juan XIII-XXI*, Madrid 1979, pp. 1495.1502; també el consideren com a punt de partença de la teologia de la paraula els cristòlegs, O. CULLMANN, *Christologie du Nouveau Testament*, Neuchatel 1968, p. 222; C. DUQUOC, *Cristologia I*, Salamanca ²1971, pp. 359s; A. GRILLMEIER, *Christ in Christian Tradition I*, Oxford ²1975, p. 28, n.º. 41; en canvi, tal referència no es troba considerada ni en R. SCHNACKENBURG, *El Evangelio según San Juan I*, Barcelona 1980, pp. 296-308, ni en X. LÉON-DUFOUR, *Lectura del Evangelio de Juan I*, Salamanca 1989, pp. 43-51.

84. Cf. el text en D. RUIZ BUENO (ed.), *Padres Apostólicos*, Madrid ²1967, p. 467, i el comentari de Th. CAMELOT (ed.), *Ignace d'Antioche...*, París ⁴1969, pp. 86s; segons observa O'CULLMANN, aquest text és l'únic del cristianisme primitiu en l'atribució del títol de λόγος a Jesús, *Christologie* 224.

85. *Reflexiones en torno a los textos bíblicos dominicales*, Barcelona 1988, pp. 68.51.

Summary

The text of Wis. 18,14-16 is considered the most significant in the whole Book of Wisdom referring to the Word of God. All the Book shares the *epideictic* literary genre —demonstration— characteristic of the School and reserved to the youth. Wis. 10-19 shows a «Midrash» perspective from which Wis. 18,14-16 is the sixth diptych and the expression παντοδύναμος λόγος (v. 15) is the literary center. The theology of the Word that emerges from it is assimilated to the Targumic and Wisdom tradition that underlines the character of the living Word. It is clear that here λόγος personifies the divine will with an uncommon strength within the history of Salvation thanks to the own Wisdom perspective that represents a progress respect to the O.T. on the way towards the N.T., especially in the ΛΟΓΟΣ. The Early Christianity will give a clear Christological contents to such orientation through Ignatius of Antioch.